

**LA TRADUCCIÓ DELS CLÀSSICS ITALIANS DURANT EL FRANQUISME.
EL GRAN BUIT DELS CLÀSSICS DINS EL PANORAMA HISPÀNIC
(LES GUERRES I LA FILOLOGIA)**

Júlia Butinyà, UNED

De la corona dels clàssics italians començarem pel més grandios, Dante, reconegut pels altres dos, grans també -però nota discutida encara si la grandor depèn de la repercussió o de qui anuncia millor la modernitat; qüestió al capdavant indesxifrabla, ja que ho fan de maneres diferents i en moments dispars.¹

La primera traducció castellana de la *Divina Comèdia* fou un encàrrec de Santillana qui, vinculat a la corona catalanoaragonesa ran de la seva vinguda amb el seguici de Ferran D'Antequera, absorbí lligams i influències que hom rebia en aquesta Corona al ritme dels viatges, consecucions i cultura humanística al voltant de la cort del Magnànim; així, la versió que de la *Comèdia* encarregà a Enric de Villena es realitzà entre el 28 de setembre de 1427 i el 10 d'octubre de 1428, molt poc abans que la catalana.² També hi té la llengua catalana orígens il·lustres, comptant amb el fet que aquest trasllat, d'Andreu Febrer (acabat l'1

¹ Cal avançar que, malgrat la connotació hispànica –i a vegades ibèrica-, ens hem ajustat -generalment no exclusivament- al camp català i castellà, així com cal avançar que no pretenem una anàlisi exhaustiva, ja que –segons fem, estenen-nos al context històric, així com a causes i conseqüències, i no a una mera enumeració- és tema que dóna per a un treball de recerca de més volada; ens centrem doncs en unes línies generals, tot convidant a la seva continuació. Així mateix no ens restringim estrictament a la cronologia del període, ja que sovint en treballs posteriors s'hi poden pouar referències retrospectives d'interès.

La idea principal, que és la de pobresa traductora, es perllonga encara als nostres dies, quan tan poc de Petrarca hi ha traduït; més sort han tingut tanmateix Dante i Boccaccio. Però el que és un deute més gran a causa de la seva absència -les conseqüències de la qual s'arrosseguen en els estudis humanístics- és de tenir a l'abast traduccions dels principals humanistes italians, tescentistes i quatrecentistes (Salutati, Valla...), figures que ofereixen gran interès per haver marcat –elles i llurs debats- la modernitat; en gran part a causa de la seva mateixa recepció d'aquella triada de clàssics (Butinyà, en premsa a, i Butinyà & Cortijo).

² Per a un estudi interessant sobre els comentaris, vegeu Càtedra 1996, i per un afrontament a les obres catalanes de l'època, Butinyà 2004.

d'agost del 1429), és el primer efectuat en vers, i ha estat justament celebrat per raó de la mètrica.³

Per a l'edició moderna de l'obra dantesca, ja que només existia la de Vidal i Valenciano, del 1878, de què es reedità (modernitzada) la part de l'*Infern*, en 1907, calgué esperar al darrer any del període que tenim marcat; val a dir, a 1974.⁴ Es tracta d'una impecable edició, a l'estil de les antigues de la col·lecció d'"Els Nostres Clàssics", que afegeix el text original en versió de Petrocchi. Doblement doncs cal valorar aquella iniciativa d'editorial Barcino, pel fet de difondre la magna obra italiana i per haver reproduït la versió catalana medieval d'Andreu Febrer tot just esmentada, junt amb l'encertada edició italiana.

En castellà i des d'un punt de vista filològic, dins del panorama de la centúria, cal ressaltar els estudis de Joaquín Arce, sobre la *Comèdia* i sobre la *Vita Nuova*, així com el famós treball comparatista entre totes dues literatures (1982), però en el nostre període estricte no dominen estudis com en l'anterior, on destacava la novetat en el camp teòric per part de Miguel Asín Palacios amb la seva hipòtesi sobre *La escatología musulmana en la Divina Comedia*, que es reedità precisament en aquest període de temps (1^a ed. 1919, la qual constituí el seu discurs d'ingrés en la RAE; 3^a ed. el 1961).

D'obres tan conegudes i importants com ara la *Vita Nuova* i *De vulgari eloquentia* no en trobem cap versió individual en cap de totes dues llengües en el període.⁵ Tot i que en castellà cal tenir en compte la gran aportació de la BAC, del 1965, publicant les *Obras completas de Dante Alighieri* que les inclou, i és obra que ha assolit varies edicions (en 1980 la quarta). Com autor de la versió castellana figura Nicolás González Ruiz, amb la col·laboració de José Luis Gutiérrez García per a *El convite, La monarquía, Sobre la lengua vulgar, Disputa sobre el agua y la tierra, Cartas, Églogas y Rimas*. Traduccions acurades, ben anotades i amb índexs d'utilitat, que suposaren un esforç a valorar; però hom troba a faltar encara una introducció més generosa amb referències a les mateixes traduccions anteriors, així com la valoració de les que apareixien per primer cop, o bé a vegades la indicació dels originals de referència. Tot

³ Als anys 60 la va estudiar Martí de Riquer (I, 1964; l'any següent ho amplià al congrés de Palerm: vegeu la bibliografia).

⁴ L'edició corre a càrrec d'A.M. Gallina. Cal notar que el volum II és del 1975, i el darrer (VI) no sortí fins el 1988.

⁵ Tanmateix cal esmentar les bilingües d'Isabel González, de l'any 2000, del prestigiat Centro de Lingüística Aplicada Atenea, per a la primera, i a la mateixa editora (Palas Atenea) l'esplèndida de M. Gil i M. Rovira, el 1997.

plegat, són observacions en gran part resultat de no considerar encara el tema realtiu a la traducció amb tota la seva transcendència. A més, s’hi troba a faltar una bibliografia rigorosa; així hi manca la referència a la versió de *La Divina Comedia* d’Arturo Cuyás de la Vega, que assolía la vuitena edició el 1961 (ed. Ibéricas, Madrid), justament amb un pròleg més complet.⁶

En passar a tractar de Boccaccio farem una remesa a l’estudi de Joaquín Arce (1978, 64), que acara ja el contrast tan diferent de la fortuna dels tres grans autors, marcadament diacrònica. Una de les seves agudes observacions és que hi ha el vocable dantista o petrarquisme, però no el corresponent a Boccaccio. De la gran obra del certaldès, quant a la seva esplèndida versió catalana del 1429 també haurem de passar per alt el període franquista, comptant però que encara és un deute de tenir-la editada a l’abast, ja que l’edició inaccessible de Massó i Torrents a Nova York és de 1910; tampoc no hi correspon l’intent d’edició per part d’“Els Nostres Clàssics”, que es reduí a dos volums (1926 i 1928), que només recullen les tres primeres Jornades.⁷ La versió anònima castellana segueix de prop aquella gran versió catalana, ja que data del 1496, però va ser editada justament al període estudiat (ed. Nauta 1973; després ha seguit ed. Planeta).⁸ Aquest paral·lelisme temporal ha fet pensar a alguns que del *Corbaccio*, traduït al català per Narcís Franch en 1397, se’n pot haver perdut la còpia castellana.⁹ Cal fer ací una altra observació crítica per al nostre temps: car aquesta pruija i afany primerenc per adaptar-se a la nova cultura italiana carrega més de responsabilitat el retard del segle XX a aportar-ne reedicions a l’abast o bé de fer-ne nous trasllats, cosa que provoca en cadena l’oblit o confusió àdhuc del que és el moviment.

⁶ Per a un seguiment més complet quant a Dante, vegin Arce 1965a.

⁷ Com treball d’investigació sobre aquesta versió medieval cal esmentar els de Germà Colon i Lola Badia, a les acaballes d’aquest període, respectivament: “Un aspecte estilístic de la traducció catalana del *Decameron*”, *Interlingüística*, dins *Homenatge a Mario Wandrutzka*, Tübinga 1971, i “Sobre la traducció catalana del *Decameron* de 1429”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres* 25 (1974), 69-101.

⁸ Notem que recentment s’ha editat el manuscrit J-II-21 de la Biblioteca de San Lorenzo del Escorial, a càrrec de Mita Valvassori, dins “Cuadernos de Filología Italiana” (volum extraordinari), 2009: *Libro de las ciento novelas que compuso Juan Bocacio de Certaldo*. (Una descripció i aproximació es troba en Hernández & Valvassori, 90-104; cal assenyalar que només conté LX capítols).

⁹ Per aquest comentari i altres reflexions al respecte poden veure, Carlos Alvar, *Boccaccio en Castilla entre recepción y traducción*, dins *La recepción de Boccaccio en España. Cuadernos de Filología Italiana* (2001), 333-350.

A tall d’elogi hem de ressenyar que *El Corbatxo*, la versió catalana medieval, s’edità el 1982 en *Textos i estudis medievals*, ed. de F. de B. Moll (Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 47-110), prologat pel Dr. Badia i Margarit. Amb tot, cau també fora del nostres límits a escorcollar; val a dir, que estem fent un esforç, estenent les referències cronològiques per tal d’omplir mínimament amb pes o interès la nostra informació.

Encara, hi afegim –a tall de retret, com hem fet abans, i continuarem fent- que el *De casibus* havia estat traduït per l’oncle i mestre de Santillana, el canceller López de Ayala. De la versió medieval al castellà (1494) del *De mulieribus claris* hi ha una edició facsímil del 1951 en València (mitjançant la Real Academia Española).¹⁰ I cal destacar, bé que a la ratlla cronològica de 1975, el volum monogràfic de *Filologia Moderna* LV, on es troben treballs valuosos com el de F. F. Murga i J. A. Pascual, “La traducción española del *De claris mulieribus* de Boccaccio”, 499-511.¹¹

David Romano estudià el còdex del *Corbaccio* català –fora però del nostre període estricte–,¹² estudi continuat amb posterioritat per F. de B. Moll, també ja apuntat. En aquesta línia valorativa, l’interès que mostrà Riquer (1978) per la traducció catalana del *Decameró* de 1429 ha estat continuat fins als nostres dies, segons hem comentat més amunt.¹³

Obra de tanta influència com fou la *Genealogiae deorum* no fou traduïda al castellà modernament fins al 1983,¹⁴ i no existeix en català. Amb tot,

¹⁰ Per aclaracions sobre l’incunable sobre el qual s’han fet les edicions facsímils (hi ha una altra del 1994), vegeu Díaz Corralejo 2001; així mateix per al *Laberinto de amor*, part del *Filocolo*, vegeu Recio 2001.

¹¹ Treball continuat amb anotacions poc després, en *Studia Philologiae Salmanticensis* (1977), 53-64.

¹² Dins el mateix llibre coordinat per Mazzoni (1978): “Un codice boccacesco del ‘400 nella Corona d’Aragona”, 200-204.

¹³ Especial atenció a la col·laboració riquieriana es dona en Hernández & Valvassori. Així mateix, en la n. 18, p. 90, es troben més articles sobre la línia decameroniana suara esmentada.

¹⁴ Inaccessible també per ser de l’Editora Nacional, que clogué les seves portes; les traductores (A. Álvarez i R. M. Iglesias) l’han reeditada amb força millores al Centro de Lingüística Aplicada Atenea, en 2007, edició que suposa una esplèndida consecució; lògicament, però, no abasten el reflex en la Corona d’Aragó. Cal esmentar també llur treball anterior dins el monogràfic de 2001 de *Cuadernos de Filología Italiana*, loc. cit.: “La traducción de la *Genealogia deorum* y su papel de difusora de la Mitología Clásica”, 215-239.

aquest període interessa pel fet de la traducció castellana inèdita, atribuïda abans a Díaz de Toledo, i ara a Martín de Ávila.¹⁵

Per un semblant podríem dir de les obres dantesques de Boccaccio, tan importants segons va clissar un coetani de tan fina percepció com fou Bernat Metge,¹⁶ ja que transportaven l'ideari de la modernitat;¹⁷ malhauradament, no sols no van editar-se en aquest període sinó que el *Trattatello in laude di Dante* n'està pendent i la *Vita*, al castellà, és prou recent.¹⁸

Farem un tomb pels estudis boccaccescos procedents del recull de Mazzoni, tot i que no es tracti en rigor de traduccions, per un motiu: de coincidir a assenyalar el contrast del període, inferior en comparació a l'inici del segle XX, on es compta amb aportacions a càrrec de Farinelli, Bourland, Sanvisenti.... De l'estudi d'Arce destaquem uns pocs treballs del nostre període que ens semblen d'interès, incloent alguns que no pertanyen a l'àmbit geogràfic espanyol: E. Alarcos, “Cervantes y Boccaccio”, dins *Homenaje al Excm. Sr. D. E. Alarcos García*, Valladolid 1965, 304-340; J. C. J. Metford, “Lope de Vega and Boccaccio's *Decameron*”, *Bulletin of Hispanic Studies* XXIX (1952), 75-86; Othón Arróniz, *La influencia italiana en el nacimiento de la comedia española*, Madrid 1969; Ubaldo Bardi, “Materiale per una bibliografia delle traduzioni spagnole delle opere di Giovanni Boccaccio”, dins *Scritti su Giovanni Boccaccio*, Firenze, Olschki 1964.¹⁹ Recull també dades fonamentals sobre la literatura espanyola, com ara la influència sobre Cervantes, que assenyala en treballs de Ronsenblat (1971) sobre anteriors (Helmut Hatzfeld).²⁰ O bé sobre

¹⁵ Jules Piccus, “El traductor español de *Genealogia deorum*”, dins *Homenaje a Rodríguez Moñino*, Madrid 1966, 59-75.

¹⁶ L'ur influència, sobre *Lo somni* principalment, que vaig aportar en 2002, ha estat àmpliament reconeguda posteriorment.

¹⁷ Vegeu Ángel Gómez i Teresa Jiménez, “De Dante y otras vite”, dins *La recepción de Boccaccio en España. Cuadernos de Filología Italiana*, 2001, 373-392.

¹⁸ *Vida de Dante*, ed. de Carlos Alvar, “El Libro de Bolsillo” 1607, Alianza Editorial, Madrid 1993.

¹⁹ No notem ací contribucions menors, pel fet de la seva consistència formal o per ser inèdits, ni atribucions d'influències dubtoses o bé comentaris més puntuals tot i que d'estudiosos de relleu, que recull Arce 1978 (pp. 77, 87, 95...), algunes de les quals són precisament aportacions seves (p. 102, n. 103); mentre que, com que aquest paràgraf s'està indicant a tall orientador o aproximatiu, no obviem algunes estrangeres potser menys conegudes.

²⁰ Arce 1978, 93. Més endavant, a les pp. 155-159 s'estudia l'influx sobre les novel·les exemplars (P. Brockmeier, “Limiti della critica sociale nella novellistica: *Decameron-Heptameron-Novelas ejemplares*”).

autors posteriors i medievals.²¹ Així mateix recull l’assenyalada sobre la novel·la picaresca (ib., 94).²² I força interessant és l’ombra ben clara sobre obres de creació contemporànies, com ara la *Farsa del cornudo apaleado* d’Alejandro Casona (ib., 104), en una línia comparatista potser més practicada a Amèrica que a Europa, i per descomptat a Espanya. En aquest sentit destaquem el treball de Stelio Cro, que ho estudia al damunt de Borges.²³

Una referència recent i imprescindible quant als estudis de Boccaccio en la Península Ibèrica és el recull de Maria Hernández Esteban i Mita Valvassori (2009), on es pot completar el que s’ha comentat;²⁴ bona part dels estudis recauen en la personalitat del professor Vittore Branca.

De Petrarca, tot i la influència del *Cançonero*,²⁵ és més cridaner encara el buit, tant en estudis com en edicions, cosa que es pot comprovar fàcilment en qualsevol bibliografia, castellana o catalana;²⁶ bé que cal notar que això afecta també el primer període del segle (conseqüència potser del fet de la segona Guerra mundial, atenent el perfil més culturalista de Petrarca?, pregunta que en resposta afirmativa reblaria el fil posterior de la nostra comunicació). I com que Petrarca fou patrimoni principal dels humanistes, així com símptoma i segell de la presència del moviment, veus ací potser una de les causes quant al fet que el mateix gran moviment ha costat d’entendre’l arreu i ha estat àdhuc discutit, en especial a la nostra Península i de manera mot destacada en l’entorn català. Caldria excloure’n alguns casos excepcionals que en són bons coneixedors, com ara Francisco Rico; amb tot, aquest estudiós, coneixent-lo a fons, ha restringit el

²¹ Respectivament: B. Tejerina, “*Il De Genealogia Deorum Gentilium* in una raccolta mitologica spagnuola del XVII secolo: *El Teatro de los dioses de la gentilidad* di Baltasar de Vitoria”, 189-198, i W. Melczer, “Ancora sul Boccaccio e l’Arcipreste de Talavera”, 179-187.

²² Amos Parducci, “Echi e risonanze boccaccesche nella *Vida de Marcos de Obregon*, romanzo picaresco del secolo XVII”, dins *Mélanges de Linguistique et de Littérature Romanes offerts à Mario Roques II* (1953), 207-217.

²³ “Borges and Boccaccio: a Study in the Reality of Narrative Styles”, 243-262.

²⁴ Una primera aproximació al moment tot just previ al nostre període és l’estudi de C. Calvo Rigual, “Las traducciones del *Decamerón* de Boccaccio en España (1800-1940)”, *Quaderns d’Itàlia* 13 (2008), 83-112.

²⁵ La primera versió al castellà data del 1591 i fou obra d’Henrique Garcés (es pot veure a *Artifara* 3, 2003, en versió digitalitzada).

²⁶ Destaquem un treball en relació amb una traducció d’Antoni Canals, posterior (1984), així com l’edició d’obretes petrarquesques per part de Canals –en edició de Riquer-, anterior (1935). Cal recordar que la bibliografia que se surt del període estudiat i que citem és molt selectiva.

segell humanístic al llatí o a fruits exclusivament afins al seu estil, com ara fa també la llatinista gironina Mariàngela Vilallonga. Per contra, trobem posicions al nou continent, com la de la professora d’Omaha, fina especialista petrarquesca que compta també amb investigacions sobre Boccaccio i justament prestigiada en el camp de la Traducció, Roxana Recio,²⁷ qui entén l’humanisme de manera àmplia (com també González Rolán i altres llatinistes i hispanistes, com Antonio Cortijo, etc., d’un o altre continent); però les seves publicacions són posteriors al nostre període.

De fet, a la Península cal esperar més per a trobar traduccions petrarquesques de nivell: en castellà cal destacar *Triunfos* (ed. a càrrec de Jacobo Cortines i Manuel Carrera), publicada per l’Editora Nacional –per tant, ja inaccessible– en 1983; o bé la selecció de *La medida del hombre. Remedios contra la buena y la mala suerte*, a càrrec de José Mª Micó, ed. Península, Barcelona 1999. En català encara caldrà esperar més, ja que la presència dels seus poemes no té una edició de categoria i amplitud fins a la selecció antològica *Cançoner. Tria de sonets* (traducció de Miquel Desclot, introducció de Rossend Arqués, “Clàssics Universals” 8, Barcelona, editorial Proa, 2003), l’excel·lència de la qual ve confirmada en rebre el primer premi de traducció Vidal Alcover (“Premis literaris Ciutat de Tarragona”).²⁸ Així mateix als estudis en costa de trobar referències, i calgué esperar uns decennis més.²⁹

²⁷ Pel que té de renovador per a la mateixa literatura catalana, a causa de l’observació de l’influx petrarquesc, ressaltó tanmateix el seu capítol: “Una altra mostra de l’assimilació de Petrarca a la Corona d’Aragó: la desfilada triomfal i la seva manipulació “ dins *L’humanisme català dins dels humanismes*, ja que, si generalment s’ha considerat la recepció petrarquesca com a signe humanístic, per se, aquest anàlisi seu l’allarga i avança en les lletres catalanes fins a punts inoïts.

²⁸ En vaig fer ressenya a “Cuadernos de Filología Italiana” 11 (2004), 203-209.

²⁹ Per això també, com a la resta del paràgraf, cal esperar als nostres dies, i encara de manera restrictiva. Tanmateix, com a treball molt rellevant destaco el de Francisco Rico, “Petrarca y el *De vera religione*”, en *Italia meridionale ed umanistica* 17 (1974), 313-364, especialment interessant per a la literatura catalana per la possible consulta de Metge durant la seva estada a Avinyó (Butinyà 2002a), tenint en compte que se’l considera el principal autor medieval des del punt de vista literari. Als meus treballs sobre Bernat Metge, Petrarca ha estat objectiu molt principal des de fa uns 20 anys i en realitat s’hi ha afegit pràcticament poca cosa més per part de la crítica. N’he d’assenyalar doncs alguns treballs meus: “Cicerón, Ovidio, Agustín y Petrarca en *Lo Somni* de Bernat Metge”, *Epos* (1994), 173-201, i “Dues esmenes al *De remediis* i dues adhesions al *Somnium Scipionis* en el prehumanisme català”, *Revista de l’Alguer* 5 (1994), 195-208, on vaig fixar dos extrems de la seva influència sobre Metge, que són cabdals al parer de la crítica (el joc

Una trista confirmació del que venim dient, i més encara, del desconeixement de Petrarca al nostre país, és l’edició dels *Trionfi* comentats per Ilicino en una versió catalana cincentista (2009), que són “la primera huella de la influencia del poema de Petrarca en la Península Ibérica”, i que serveixen d’exemple concret “de cómo se presentaba a los poetas italianos en el mundo de habla catalana de la época”; llibre que, per cert, s’ha hagut de publicar a Chapel Hill (North Carolina, USA). Els comentaris d’Ilicino en català, que daten de la segona meitat del segle XV eren coneguts, bé que no eren ben estudiats potser pel fet de trobar-se el manuscrit dividit entre París i Barcelona; havent-se fet l’esforç de l’estudi i edició, però, ha calgut editar-ho fora no només de la península ans d’Europa, amb la consegüent minva de repercussió i utilitat a les nostres latituds.³⁰

Entre les excepcions a la recepció italiana que observem cal esmentar el tema de Griselda, el darrer relat decameronià exalçat per Petrarca, i també per Metge, que ha tingut cultivadors en totes dues cultures, castellana i catalana, però que també –fora de les immediates en la seva època– són prou recents.³¹

De Petrarca cal insistir que encara no es compta amb una versió sencera del *Canzonere* en català.³² Hi ha amb tot dins el nostre període una antologia de Cardona (1955): *Sonets, cançons i madrigals*, Barcelona, ed. Alpha, i una altra

Secretum-De senectute, al primer, i el capítol I, 49 del llibre citat al segon); també, “Petrarca en las letras catalanas del siglo XIV”, *Revista de Poética Medieval* 18 (ed. por Roxana Recio), volum que n’és un monogràfic: *Estudios sobre el nuevo petrarquismo: un aspecto fundamental de las relaciones hispano-italianas* (2007), 87-111, i encara, inèdit, “Lo somni, entre l’Àfrica i el *Secretum*” (dins *L’humanisme català dins els humanismes*, ja esmentat), on em refereixo també a les escasses referències a Petrarca des de les nostres lletres; familiaritat que sí per contra tenia Metge.

³⁰ La importància de l’obra havia estat ressaltada per Martí de Riquer (1963) i més tard per David Romano (1989). Poden veure la meua ressenya al llibre de Recio en la “Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca” 15 (2010), pp. 423-427.

³¹ Els primers treballs de José Romera, qui en segueix la via a través d’*El Patrañuelo*, daten del decenni dels vuitanta, el mateix en què hi presenta contribucions José Fradejas Lebrero. També des d’un angle concret –Bernat Metge– hi ha treballs meus, però al decenni següent (*Del “Griselda” català al castellà*, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 2002; abans, en 1993, a *Epos* 9: “De Metge a Petrarca pasando por Boccaccio”, pp. 217-231). I el 2000 tindrem ja el recull molt complet de Conde, J. C. i Infantes, V., *La Historia de Griseldis (c. 1544)*, “agua y peña” 12, ed. M. Baroni, Viareggio-Lucca, que vaig ressenyar en *Cuadernos de Filología Italiana* 8 (2001), 233-235.

³² Cal esperar el segle XXI per a aconseguir bones traduccions tot i que selectives, segons hem apuntat més amunt.

de F. de Riart: *Un centenar de sonets a Laura*, de 1968. Hom podria fer una relació d’algunes traduccions esparses anteriors per part de Costa i Llobera, Agustí Esclasans, López Picó o M.A. Salvà, però no fan més que destacar l’escassa presència i dedicació editorial, o evidentment alhora també la falta d’una audiència que ho demani. Encara hom subratlla més l’omissió si es compara amb la recepció a França, on compten amb les següents traduccions venals: Gramont (1842), Genot (1969), Blanc (1988), Boillet et Rochon (1994), segons recollim de Georges Barthouil.³³

Per a la llengua castellana cal remetre al número extraordinari de 2005 dels “Cuadernos de Filología Italiana”, editat per María Hernández Esteban.

D’altra banda al gallec no començaren a traduir-se els grans clàssics italians fins passat el període estudiat, cap a 1980; de fet, cal esperar per al *Decameró* a 2006 (ed. de Moisés Barcia).

Pel que fa al basc, s’han traduït parcialment Dante i Boccaccio en aquest període: Dante, a càrrec de Santiago Onaindia, i Boccaccio, per Gabriel Aresti; encara, Bingen Amezaga, que morí a l’exili, publicà en *EGAN* (1965) un conte del certaldès. Petrarca ha influït sobretot a través de la literatura espanyola o francesa.³⁴

El buit o altrament molt incompleta recepció, al període contemplat, dels grans clàssics italians,³⁵ que en segles passats suposaren el mòbil d’obres de creació d’esplendor -com ara les de Metge i les grans novel·les cavalleresques³⁶

³³ *Traductions françaises du ‘Canzoniere’ de Pétrarque*, dins Hernández 2005 (171-185). El treball tracta d’aspectes lingüístics i literaris.

³⁴ Poden veure <www.ekarriak.armiarma.com>

(Dec la informació a Patricio Urkizu, professor honorífic de la UNED, qui hi afegeix que dels clàssics moderns s’han traduït, entre altres, Calvino, Betti, Fo, Pasolini, Pirandello, Prattolini, Sciacia i Ungaretti).

³⁵ Aquest comentari em permet d’afegir una anècdota ja històrica: a poc d’incorporar-me a la UNED, el 1990, vaig comprovar la manca d’aquests textos a la Biblioteca –ja que encara aleshores era la d’una Universitat molt jove– i, de la mà de la professora d’italià, Teresa Navarro, van adquirir-s’hi o completar-s’hi les edicions fonamentals de tots tres grans autors, com ara els volums de les *Familiars*, a càrrec de Rossi, en l’editorial Sansoni.

³⁶ A la meua monografia *Tras los orígenes del Humanismo: El “Curial e Güelfa”* (UNED, Madrid 2001³), per exemple, els grans trescentistes ocupaven de la p. 31 a la 83, amb una proposta molt ferma, en gran part de noves concrecions; en la petrarquesca allargava una suggerència de Francisco Rico; les boccaccianes han estat en bona part seguides o ratificades per la crítica, i les dantesques no s’hi han estudiat més, almenys que jo sàpiga. Se’n pot veure

al moment de la gènesi del gran gènere narratiu en prosa-, és cridaner, fins al punt que han quedat ben bé sense fil de transmissió actualitzat, segons anem dient. Les causes són més econòmiques que culturals, evidentment, ja que n’hi havia figures de relleu amb enfocaments de romanística i consciència de la seva vàlua i influència, tant en un panorama hispanista (des de Menéndez Pidal a Dámaso Alonso o Rafael Lapesa), com també en el català (Rubió i Balaguer, Martí de Riquer...). I cal recordar que Maragall de primer -seguit per Carner, a qui Riba considerà que faria designar amb el seu nom tota l’època-, fou decidit defensor de la traducció, amb textos d’escomesa:

Així caigué la llengua catalana: aïllada en el temps a causa de l’oblit de la seva tradició literària pròpia, aïllada en l’espai a causa d’haver romàs apartada de tot comerç espiritual amb la resta del món. I seguint la llei de les coses, que vol que tot el que és tancat en la immobilitat es petrifiqui o mori, la llengua catalana, destinada per la Providència a ésser l’ànima de tota una renaixença, romangué viva en el seu sepulcre, però sofrí els efectes del seu estancament secular... Ara, doncs, que ha tornat a sortir gloriosament a la llum per a ésser l’expressió de tot un poble renaixent, necessita una doble acció: purgar-se de tota la misèria que ha criat en el seu tancament, per tal de reintegrar-se en la seva antiga puresa; i compenetrar-se amb les altres llengües que la civilització ha anat treballant, per tal d’alternar amb elles en l’expressió que l’esperit modern necessita.³⁷

Els efectes de l’empenta traductora abrivada es fan evidents a tothom, però en primer lloc s’orientà als clàssics i als textos bíblics, a causa de les Fundacions Bernat Metge i la Bíblica Catalana, als anys 20 del segle XX. No veiem tanmateix un moviment global d’aspiració a una segona o nova recepció de les grans obres italianes que ens han ocupat (és clar que –fora del *Tirant lo Blanc*- tampoc destaquen en projecció les grans obres en català, quan justament

un estudi recent (2010) i prou complet en <http://teleuned.uned.es/autorias/CURIAL/index.html>

Des d’una perspectiva crítica haurem d’esperar el volum II de l’Edat Mitjana, corresponent al *Panorama Crític de la Literatura Catalana* (ed. Vicens Vives, en premsa), que inclourà el capítol referent a aquesta gran novel·la.

³⁷ *Obres completes*, vol. XVIII (1934), p. 111 (cit. de Jaume Medina, p. 402). M’atreveixo a afegir que en aquesta línia expansiva i de relació se situa el màster oficial EEES de la UNED: *Literaturas hispánicas (catalana, gallega, vasca) en el contexto europeo*, el qual coordino, i de l’equip docent del qual formen part la professora Assumpta Camps, italianista, i Roxana Recio, ja esmentada.

aquestes lletres van rebre tan aviat –sent pioneres a la Península– l’esperit humanístic que anà renovant Occident).³⁸

Hi ha un fet objectiu i llampant tanmateix que pot explicar aquell retard, i ajuda a perfilar el fet -inexplicat encara rodonament- de la davallada respecte al que pel que fa a les traduccions s’havia iniciat o almenys projectat: la guerra civil. Les conseqüències dels conflictes bèl·lics és sabut que arriben a aconseguir generacions senceres anul·lades quant a desenvolupament cultural³⁹; costa molt la renovació i el creixement, perquè s’han de recuperar les pèrdues, moltes vegades irreversibles. Tot plegat, una cultura com la catalana –i la hispànica també, com en general les occidentals– que a finals de l’Edat Mitjana rebé l’alè vivificador humanístic procedent d’Itàlia, resulta que talla el lligam gairebé en rodó en aquests decennis,⁴⁰ de manera que arriba a oblidar àdhuc el que fou el moviment humanista;⁴¹ així com cau a negar-ho.⁴²

³⁸ Aquest impuls traductor va constituir el prec que li vaig adreçar al Dr. Badia Margarit en la laudatio a causa de la seva investidura Honoris Causa en Filologia a la UNED (*Laudationes y discursos de los Doctores Honoris Causa en Filología: Jean Haritschelhar, Xesús Alonso Montero, Antoni Mª Badia i Margarit y Humberto López Morales. Solemne acto de investidura como Doctores Honoris Causa en reconocimiento a las lenguas de España*, UNED 2010, pp. 115-142): “Doctor Badia, el meu prec és que aquests textos es difonguin i donin a conèixer, començant pels voltants, en virtut d’un renovat universalisme cultural, que bé conjugaria amb una era tan global, bé que tan esquerpa per a la cultura profunda i escrita. Aquest reclam es materialitza sobretot a través de les traduccions, inaccessibles avui en casos d’obres eminents, i en el seu conjunt encara molt deficitàries”.

³⁹ En podríem fer un llistat; penso però a l’obra de Guillem Díaz-Plaja *Memoria de una generación destruida (1930-1936)*, on deixa constància, per sobre del fet bèl·lic, de la postguerra, car els llibres després d’èsser cremats eren condemnats “a ser triturados después por los fanatismos que vinieren”, ed. amb J. Marías, Delos-Aymà 1966, p. 144.

⁴⁰ En un treball que aparegué el 2003 considerava en general l’oblit una de les conseqüències dels segles de Decadència (Butinyà 2003); no gensmenys, el fet d’afegir aquest punt temporal i concret –el fet bèl·lic- no anul·la l’argument que enfila aquest treball, ans ho redobla i constata.

⁴¹ No estranya, doncs, que obres com *Lo somni* o el *Curial* s’hagin vist incrementades en els anys més immediats amb quantitat de propostes de fonts pel que fa a aquests trescentistes: justament són els anys que segueixen a l’anàlisi sota la perspectiva humanística i classicista, la qual reben filtrada pels grans clàssics italians (poden veure les meves monografies *En los orígenes del Humanismo, Tras los orígenes del Humanismo*, que junt amb la de Griselda, també citada, es poden consultar en <www.uned.es/453196> o directament en internet).

Encara, caldria fer-hi un paral·lelisme entre èpoques, ja que per extensió podem entendre la forta davallada del segle XVI, ran de la guerra civil de 1462-1472, afegint-hi la despoblació consegüent des de mitjans del segle XV. I seria una causa menystinguda o almenys no tan prioritària fins ara com les més debatudes en les discussions dels orígens de l'època decadent.⁴³ Així com també hi tindriem una explicació de l'oblit de Llull o del desconeixement del seu nervi projectat al damunt de la cultura catalana, i encara de la manca de coneixença de les grans obres medievals, que no s'han sabut explicar i transmetre, quedant sovint recloses en un mausoleu, sense arribar a la població o a la gent del carrer;⁴⁴ fet que comptant ja amb tants decennis no ja de pau ans de democràcia caldria revifar.⁴⁵ I afegim que aquest deute no deu ser una opinió exclusivament personal quan es veu reflectida en un recent llibre sobre el cànon (Miralles 2010); aquesta opinió, tot i que apunta al fet traductor, bé es podria aplicar cap a

⁴² Per a una descripció resumida d'aquesta negació poden veure el capítol *Bernat Metge*, dins *Panorama Crític de la Literatura Catalana, Edat Mitjana I*, coord. Albert Hauf, ed. Vicens Vives, en premsa, o l'estudi ja citat *L'humanisme català dins els humanismes*.

⁴³ Una explicació clarivident des de la pròpia llengua, però poc coneguda potser, és la del Dr. Badia i Margarit, fent-ne la descripció de les opcions lingüístiques al segle XVI, cosa que fa en comparació amb el panorama romànic (Badia 1996). Recentment (abril 2010), en un seminari de la Universitat Complutense sobre les ciutats, he fet una reflexió des de la perspectiva de Barcelona: “Pues esta Barcelona tan asentada culturalmente en el siglo XIV, con nobleza de pasado esplendente, antiguo y medieval, se enzarza en la segunda mitad del siglo XV en una guerra civil, despiadada, que la deja fuera de juego, en lo demográfico y en lo económico, y de la que no se recupera a pesar del consenso y pacificación con el nuevo rey, Juan II, en 1472. Ya desde antes de la mitad de siglo, la capitalidad, Barcelona la comparte con otras dos urbes: Nápoles, ciudad de la brillante corte humanística de Alfonso el Magnánimo, y Valencia, urbe pujante que duplica con creces su población en este mismo siglo, pasando a 45.000 habitantes a finales, cifra que dobla el contingente de la Barcelona finisecular, que contaba con poco más de 20.000 habitantes” (es recull en *Barcelona medieval: ciudad premoderna, ciudad plural*, dins el Seminari Internacional dir. per Eugenia Popeanga (UCM 2010): *Viajar por la ciudad. Voces y caras de lo urbano*, dins “Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca” 15 (2010), pp. 235-244.

⁴⁴ Comparem la mancança lèxica en català front al castellà: *un lazarillo, una celestina...*; quan hi ha vocables usats àdhuc en llengua catalana: fa el quixot.

⁴⁵ A tall de cloenda cal notar que –així com del repertori de traduccions i el seu seguiment no s'ha pretès donar una panoràmica completa, ni per l'espai ni pels mitjans, ans només parcial; bé que sí s'ha procurat que fos significativa o representativa i coherent–, la reflexió final –pacifista, ergo humanística– no és de nou encuny; però sembla útil de tant en tant de fer reviure idees velles.

aquest àmbit i en totes dues direccions que implica la traducció, ja que tenen un objectiu comú: el millor coneixement dels textos.⁴⁶

A l'últim, per acabar i bé que sigui sabut, cal dir que és fonamental d'anar cobrint aquests buits en les literatures hispàniques, sent-ne principals responsables els directors de les empreses editores i les polítiques editorials. Als estudiosos ens resta però la crítica i manifestar el desig de la seva promoció.⁴⁷ Això sí, amb tota l'energia i insistència, ja que en som bona part de l'audiència, que és la que al capdavant fa que els editors en facin edicions.

⁴⁶“Convé trobar una manera flexible i eficaç de potenciar els valors literaris estrictes amb els més d'interès o curiositat general. No n'hi ha prou que Ausiàs March figuri indiscutiblement en el cànon. També cal mirar d'aconseguir que les edicions i els comentaris no parin, ni els articles i els assaigs, en totes les llengües, i que es vagi consolidant la seva inevitable presència en el discurs genral de la poesia europea; que es pensi com es pot continuar proposant als discents i que se'n trobin maneres que, en algun moment del procés, els portin al text i els el facin comprensible”, p. 22.

⁴⁷ Potser sigui el punt escaient per a citar i remetre a IVITRA, el Projecte de l'Institut Virtual de Traducció de la Universitat d'Alacant, dirigit pel professor Vicent Martines <www.ivitra.ua.es>, com a excepció a la situació general a causa de la seva empena i internacionalitat.

Bibliografia complementària i de referència

- ARCE FERNÁNDEZ, JOAQUÍN (1965a). *La bibliografía hispánica sobre Dante y España entre dos centenarios 1921-1965*, Firenze: ed. Olschki.
- . (1965 b). “La lengua de Dante en la *Divina Comedia* y en sus traductores españoles”, *Revista de la Universidad de Madrid* 14, 9-48.
- . (1978). *Boccaccio nella letteratura castigliana: panorama generale e rassegna bibliografico-critica*, en *Il Boccaccio nelle culture e letterature nazionali*, Firenze, dins Mazzoni 1978, 63-83.
- ÍD., *Literaturas italiana y española frente a frente*, ed. Espasa-Calpe (Espasa Universitaria, literatura 5), Madrid, 1982.
- ARQUÉS, Rossend (2005). “Tenues huellas del *Canzoniere* en catalán”, *Cuadernos de Filología Italiana, El “Canzoniere” de Petrarca en Europa: ediciones, comentarios, traducciones y proyección*, ed. María Hernández Esteban, 141-150.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M^a (1996). “La impronta renacentista en las letras catalanas. Latín y romance en los siglos XV y XVI”, *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 4, 165-180.
- BUTINYÀ, Júlia, (2002). *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge*, UNED, Madrid. Pot consultar-se en internet i en http://www.uned.es/031282/web_despensa/despensa_julia.htm
- . (2003). “Sobre el Humanismo catalán y las periodizaciones”, dins J. Butinyà (coord.) *Del Humanismo, Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 9, 251-278.
- . (2004). “Algunas consideraciones sobre poética medieval en el Humanismo catalán: Bernat Metge y el *Curial e Güelfa*”, *Revista de Poética Medieval* 12, 11-52.
- . (2010). “Barcelona medieval: ciudad premoderna, ciudad plural”, dins el Seminari Internacional dir. per Eugenia Popeanga (Universidad Complutense, 12-13 abril 2010): *Viajar por la ciudad. Voces y caras de lo urbano*, dins *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 15, 235-244.
- . (en premsa). “Construir l’humanisme reconstruint la cultura i les fonts del *Curial*”, II Encontre Internacional “*Curial e Güelfa*”, Universitat d’Alacant. La Nucia 2008.
- Júlia Butinyà & Antonio Cortijo (en premsa). *L’Humanisme català dins els Humanismes* (coords).

- CÁTEDRA, Pedro (1996). *El sentido involucrado y la poesía del siglo XV. Lecturas virgilianas de Santillana, con Villena, en Nunca fue pena mayor. Estudios de Literatura Española en homenaje a Brian Dutton*, Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha.
- DÍAZ CORRALEJO, Violeta (2001). “La traducción castellana del *De mulieribus claris*”, dins HERNÁNDEZ ESTEBAN, María (ed.), *La recepción de Boccaccio en España*, dins *Actas del Seminario Internacional Complutense 2000, Cuadernos de Filología Italiana*, 241-261.
- HERNÁNDEZ ESTEBAN, MARÍA (2005). *El ‘Canzoniere’ de Petrarca en Europa: ediciones, comentarios, traducciones y proyección*. (Editora). *Actas del Seminario Internacional Complutense de noviembre 2004*.
- HERNÁNDEZ ESTEBAN, MARÍA & VALVASSORI, MITA (2009). *Vittore Branca e gli studi sul Boccaccio in area iberica*, *Studi sul Boccaccio* 37. (Separata: Firenze: Le Lettere).
- MAZZONI, Francesco (1978). *Il Boccaccio nelle culture e letterature nazionali*, Atti del Congresso Internazionale “La fortuna del Boccaccio nelle culture e nelle letterature nazionale”, Firenze-Certaldo 1975. (Coord.), Firenze: ed. Olschki. 1978.
- MEDINA, Jaume (2009). *De l’Edat Mitjana al dos mil. Estudis sobre la tradició clàssica a Catalunya, Passat, present i futur de la traducció en català*, Barcelona: Publicacions Internacionals Catalanes, 401-418.
- MIRALLES, Carles (2010). “Sobre el cànon de la literatura catalana i què fer-ne”. *Cultura* 6, 8-25.
- RECIO, Roxana (2001). “Boccaccio y la difusión del humanismo italiano en Castilla”, dins *Actas del Seminario Internacional Complutense 2000, Cuadernos de Filología Italiana*, Hernández Esteban, María (ed.), Madrid, 275-294.
- . (2009): *Los Trionfi de Petrarca comentados en catalán*, Chapel Hill, Department of Romance Languages (impreso en Valencia, Gráficas Soler).
- RIQUER, Martí de (1966). “Il poeta Andreu Febrer, castellano di Catania, primo traduttore della *Commedia* in catalano”, en *Dante e la Magna Curia. Atti del Convegno di Studi Palermno, Catania, Messina 1965*. Palermo, 2-11.
- . “Il Boccaccio nella letteratura catalana medievale”, dins Mazzoni 1978, 107-126.